

HISTORIA ECCLESIAE

Batizán Attila*

Szentgerice

Johannes Christiaan Hoekendijk rövid életrajza és teológiájának jellemző vonásai

A Short Biography of Johannes Christiaan Hoekendijk
and Characteristic Trends in His Theology.

Abstract

The observations of Johannes Christiaan Hoekendijk about the diaspora-situation of the church are fully relevant today: the world and the society is changing constantly, and the church witnesses the changing.¹ Several congregations in the country side step by step are losing their members, and they become diaspora congregation. At the same time, the population of many towns is growing fast; yet even the people there live in a diaspora. The church encounters this diaspora-question in several forms, but it does not pay enough attention to this phenomenon. The reason for this may be the setting of the *Volkskirche*, which was criticised by Hoekendijk. If the church conducted self-examination and the self-reflection, we could have spared our losses in favour of the neo-protestant churches. Hoekendijk emphasises again and again that the church has to step out of the big and clanging cathedrals and make a shift from cathedral to chapel, because the chapel is the symbol of an era of mobility. It is like a telephone booth, filling the stations of the diaspora people. Hoekendijk formulated specific and practical advices on how to live and grow in a diaspora-situation. His views can be applied in our specific ecclesiastical situation.

Keywords: diaspora-situation, Church, apostolate, mission, Kingdom of God.

* Batizán Attila (Marosvásárhely, 1980) református lelkész Kolozsváron végezte teológiai tanulmányait. 2004 és 2010 között a Hunyad megyei Rákosdon, valamint több szóránnygyülekezetben szolgált. 2010-től a Szentgericei Református Egyházközség lelkésze és az Erdélyi Ifjúsági Keresztyén Egyesület elnöke. 2010 szeptemberétől a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doktori Iskolájának levelező tagozatos hallgatója és a missziológia tudományág területén képezi tovább magát dr. Gonda László témavezető irányításával. Kutatási területe: egyház és szóránny.

¹ Hoekendijk, Johannes Chr.: *The Church Inside Out*. The Westminster Press, Philadelphia 1966, 78–79.

Johannes Christiaan Hoekendijk életrajza és munkássága

Johannes Christiaan Hoekendijk 1912. május 3-án született Garutban,² Holland Kelet-Indiában (ma Indonézia), ekkor ugyanis édesapja, Christiaan Johannes Hoekendijk (1873–1948) a Nederlandsche Zendingsvereeniging (Nederlands Zendingd Vereeniging) és a Bond van Evangelisatie misszionáriusaként teljesített szolgálatot ebben a távoli szigetországban. Gyermekkorának nagyobb része is édesapja szolgálati helyén, Garutban telt el (1912–1916, valamint 1919–1925, tudniillik 1916 és 1918 között szabadságon volt és a hollandiai Apeldoorn városban lakott). Édesapja 1925-ben költözött haza első felesége betegsége miatt, majd pedig Rotterdamban (1925–1930) és Bussumban (1930–1942) lett a kongregacionalista Vrije Evangelische Gemeenten (VEG)³ lelkésze. Hoekendijk tehát evangéliumi keresztyén (angolul *evangelical*) családban nőtt fel, ahol – az egyházzal, mint intézménnyel szembeni általános szkepticizmus ellenére – a misszió ügye iránti elkötelezettséget tapasztalta.⁴

Középiskolai tanulmányait Rotterdamban végezte 1925–1930 között, majd 1930-ban a Nederlands Raad van Zending Misszionáriusképző Intézetének hallgatójaként képezte magát Oegstgeestben. 1934-ben tagja lett a Hollandiai Református Egyháznak (Nederladse Hervormde Kerk – NHK). Tanulmányainak

² Garut: Jáva szigetének egyik városa a Garut kormányzóság területén.

³ A Vrije Evangelische Gemeenten (Szabad Evangéliumi Gyülekezetek) a tisztségek tekintetében (presbiterek, diakónusok) kálvinista tradíciójú, de kongregacionalista gyülekezetekből álló protestáns ágazat, amelyet két szervezet fog össze, a Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland (Hollandiai Szabad Evangéliumi Gyülekezetek Szövetsége) és a Federatie van Vrije Evangelische Gemeenten (Szabad Evangéliumi Gyülekezetek Föderációja). Az ágazat eredete a 19. század közepére vezethető vissza, amikor néhány egyházközség saját névvel nevezte meg magát a Nederladse Hervormde Kerk (Hollandiai Református Egyház) és az 1834-es szétválás gyülekezetei mellett. (A Szabad Evangéliumi Gyülekezetek önmegjelölés csak később jött létre.) Sajátosságuk abban állt, hogy függetlenek voltak, nem feltétlenül a hitvallási iratokat tekintették a hitbeli megegyezés okmányainak és tág teret biztosítottak annak, hogy mind a férfiak, mind pedig a nők is részt vegyenek a gyülekezeti életben. A Szabad Evangéliumi Gyülekezetek létrejöttében három lekipásztor munkássága volt meghatározó: Jan de Liefde (1814–1869), Hermanus Willem Witteveen (1815–1884) és Huibert Jacobus Budding (1810–1870).

⁴ László Gonda: *The Service of Evangelism, the Evangelism of Service*. Boekencentrum Publishing House, Zoetermeer 2008, 140–141.

egy részét a Leideni Egyetemen végezte. Az oegstgeesti Misszionáriusképző Intézmény hallgatójaként az Utrechti Egyetemen tanult teológiát (1936–1939), és az Ószövetség kutatásában, valamint a kulturális antropológiában mélyült el, illetve vallási fenomenológiára specializálódott, különös tekintettel az iszlámra. Tanulmányait 1940-ben fejezte be, amikor a Hollandiai Református Egyház misszionárius lelkészévé szentelték. Vágya az volt, hogy Nyugat-Jáván végezzon misszionáriusi szolgálatot, azonban a II. világháború okozta körülmények miatt ez nem válhatott valóra.⁵

1939 és 1941 között a Holland Egyetemi Hallgatók Keresztyén Szövetségének titkáráként tevékenykedett (Nederlands-Christelijke Studentenvereniging – NCSV) és írta disszertációját, a német missziológia teológiai elemzését. A disszertáció kézírata 1941-re készült el, azonban elvesztődött a háború zavaros esztendei alatt.

1940-ben feleségül vette Els G. Laman-t. Ebben az időben aktívan vett részt a náci németek diktatorikus törekvéseit akadályozó ellenállási mozgalomban, és a Holland Egyetemi Hallgatók Keresztyén Szövetségének titkáráként kellett megélnie a szervezet felszámolását. Ugyanakkor aktív szerepet vállalt az árva zsidó gyermekek megmentésében is.⁶

1942-től bujdosnia kellett. A Londonba menekült Holland Kormány meghívta, hogy legyen a haditengerészet lelkésze. Úgy döntött, hogy feleségével együtt Nagy-Britanniába megy, azonban útközben fogsába esett. Willem A. Visser't Hooftnak, az éppen alakuló Egyházak Világtanácsa főtitkárának közbenjárására engedték szabadon, és az ő meghívására Svájcban lett a menekültek lelkésze.⁷

A világháború után Hoekendijket jelölték a Nemzetközi Missziói Tanács missziói követének, és ezt a tisztséget az indonéziai Batáviában (ma Jakarta) kellett betöltenie. Hogy eleget tehessen ennek, a Szövetséges Erők összekötő tisztjének nevezték ki. Londonba utazott, majd New Yorkba, onnan pedig Ausztráliába, hogy elfoglalhassa bataviai hivatalát, ahová 1945-ben érkezett meg. Elsősorban Indonézia háború utáni újjáépítési munkálataiban vette ki a részét, és a korábbi japán koncentrációs táborok egykori foglyai között végzett lelkészi szolgálatot. Később kulcsfontosságú szerepe volt a Batáviai Teológiai Szeminárium újraindításában (1946), amelynek vezetője is lett és ott egyháztörténetet, illetve vallástörténetet tanított. Azonban feleségének váratlan megbetegedése miatt haza kellett térniük Európába, és ez misszionáriusi pályafutásának a végét jelentette.⁸

Miután visszatért Európába, Hoekendijk a Bossey Ökumenikus Intézet tanulmányi igazgatója lett Svájcban. Ezt a hivatalt H. Kraemer helyett foglalta el, aki később, 1947-ben vette át az ő helyét. Hoekendijk két kurzust vezetett a Bossey Ökumenikus Intézetben, ahol a kurzusokat Európa különböző országaiból, Ázsiából és az Egyesült Államokból jött személyek hallgatták. A Magyaror-

⁵ László Gonda: *i. m.* 141.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

szági Református és Evangélikus Egyház tagjai közül is volt néhány hallgató. Hoekendijk megbarátkozott egy fiatal magyar református történésszel, Makkai Lászlóval, aki fontos szerepet játszott magyarországi látogatásainak a megszerzésében.⁹

1947 és 1949 között a Holland Missziói Tanács (Nederlandse Zendingsraad – NZR) titkára volt, a Nemzetközi Misszió Tanács (International Missionary Council – IMC) azon különleges megbízásával, hogy fokozza és előmozdítsa a kelet-európai egyházak missziói érdeklődését. Ebben a helyzetben és ezzel a feladattal látogatta meg 1947-ben és 1948-ban Magyarországot is. Fontos szerepet játszott a *De Heerbaan* (később *Wereld en Zending*) folyóirat létrehozásában. Ebben az időszakban újraírta a *Kerk en Volk in de Duitse zendingswetenschap* (Egyház és nép a német missziói tudományban) című doktori dolgozatát, és A. A. van Ruler vezetésével meg is védte azt az Utrechti Egyetemen.¹⁰

1949-ben Genfben hívták, hogy az Egyházak Világtanácsánál tevékenykedjék az evangélizáció titkáráként. Részt vett a „Az ember evangélizációja a modern társadalomban” nevű programban, és a Nemzetközi Missziói Tanács nevében ő szervezte az 1951-es Kontinentális Misszionárius Konferenciát a németországi Freudenstadtban, ahol egyben előkészítették az 1952-es willingeni Világkonferenciát, az egyház missziói kötelessége témával. 1951-ben hosszabb szabadságot kellett kivennie egészségügyi okok miatt.¹¹

Johannes Christiaan Hoekendijk 1953-ban lett az Utrechti Rijksuniversiteit professzora. 1958-ig gyakorlati teológiát, bibliKateológiát és apostoli szolgálatot¹² tanított. 1958-ban abbahagyta a gyakorlati- és bibliKateológia tanítását, mivel a 20. század történelmének címzetes professzorává választották. (Az apostoli szolgálatról szóló előadásait tovább tartotta.)

Életének ebben az időszakában különféle ökumenikus mozgalmakban tevékenykedett. Fontos szerepe volt 1960-ban az Egyetemi Hallgatók Világkonferenciáján, Strasbourgban, ahol *Krisztus és a világ a modern korban* címmel tartott előadást. Legfontosabb hozzájárulása az Egyházak Világtanácsa által kezdeményezett projektben való részvétele volt („A gyülekezet missziói struktúrája”; 1962 és 1966 között), amelynek eredményét *A másokért élő egyház* című jelentésben tették közzé (1967). Részt vett ugyanakkor az Egyetemenközi Missziológia és Ökumenikus Tanulmányok nevű Intézet (Interuniversity Institute for Missiological and Ecumenical Research – IIMO) létrehozásában Hollandiában (Utrecht, 1969).¹³

⁹ László Gonda: *i. m.* 141–142.

¹⁰ Uo. 142.

¹¹ Uo.

¹² Hoekendijk az „apostolate” szót használja, amelynek magyar fordítása nem egységes a teológusok körében. Mivel a szó az apostoli tisztséggel járó gyakorlati szolgálatot takarja, ezért mi az „apostoli szolgálat” kifejezést találjuk a legalkalmasabbnak.

¹³ László Gonda: *i. m.* 142.

Hoekendijk 1965-ben hagyta el Hollandiát és a Union Theological Seminary missziológiai professzora lett New Yorkban. Ugyanakkor az Amerikai Presbiteriánus Egyház szolgálatába állott, és egy különleges missziói helyzetben lévő gyülekezetben vállalt munkát, Harlemben, New Yorkban. Folytatta tevékenységét az ökumenikus mozgalom terén is, és fontos szerepe volt az Egyházak Világtanácsának 4. Gyűlésén, amelyet 1968-ban tartottak a svédországi Uppsalában, s ahol meghatározó volt az ő missziológiai felfogása.¹⁴

Életének utolsó szakaszában nehézségekkel kellett megbírkóznia mind a magánéletben, mind szakmai téren. Az 1968-as egyetemi lázadás után a népszerűsége csökkent diákjai körében. 1969-ben elvált első feleségétől. 1970-ben újból megnősült, és Letty M. Russelt vette feleségül. 1975-ben egy baleset áldozataként veszítette el életét (Long Island, Amerikai Egyesült Államok).¹⁵

Dieter Manecke, aki egy összehasonlító tanulmányt írt Karl Barth, Walter Freytag, Karl Holsten és Johannes Christiaan Hoekendijk missziói felfogásáról, a következőket állítja róla:

„Hoekendijk az egyik legtemperamentumosabb képviselője és harcosa az egyház revidálásának, annak missziói természetét illetően.”¹⁶

Dieter Manecke mellett H. W. Gensichen is megállapítja, hogy Hoekendijk teológiájának van egy olyan jellemző vonása, amely azt egyedivé és nehezen értelmezhetővé teszi, éspedig az, hogy szóhasználatában egybeolvad a teológiai és szociológiai terminológia.¹⁷ Habár Hoekendijk inkább elméleti tudós volt, semmint gyakorlati ember, mégis foglalkoztatta teológiájának gyakorlati alkalmazhatósága. Folyamatosan ellenőrizni kívánta, hogy elméleti megállapításai mennyire kapcsolódnak a valósághoz, s ezért olyan missziói teológia kidolgozásán fáradozott, amely használható missziói metodológiát eredményez.¹⁸

Doktori disszertációjában különös kritikával illette a 19. és 20. századi német népegyház-felfogást (Volkskirche-Begriff). Bruno Gutmann munkájára alapozva bebizonyította, hogy a „nép” fogalomnak romantikus és nem biblikus jelentése szűrődött be a missziói teológiába, és ez az isteni kijelentés szintjére emelkedett. Így vált értékke önmagában a nyelvre és kultúrára épülő szociális háló, és a keresztyén misszió célja csak annyi lett, hogy szentesítse ezeket az őskapcsolat-

¹⁴ László Gonda: *i. m.* 142–143.

¹⁵ Uo. 143.

¹⁶ Manecke, Dieter: *Mission als Zeugedienst. Karl Barths theologische Begründung der Mission im Gegenüber zu den Entwürfen von Walter Holsten, Walter Freytag und Job. Christiaan Hoekendijk.* Theologischer Verlag Rolf Brockhaus, Wuppertal 1972, 107.

¹⁷ Gensichen, Hans-Werner: Deutsches Missionsdenken in ausländischer Sicht. In: *Evangelische Missions Zeitschrift* 6 (1949) 1/2, (40–54.), 49. Hoekendijk kritikájához ld. még uő: *Grundfragen der Kirchwerung in der Mission.* In: *Evangelische Missions Zeitschrift* 8 (1951), 33–46.

¹⁸ Manecke, Dieter: *Mission als Zeugedienst*, 107–108.

tokat (urtümliche Bindungen). Hoekendijk kimutatja, hogy ez a felfogás egyfajta *theologia naturalis*.¹⁹

Kritikával illette az egyház központi szerepét a német missziológiában. Visszaautasította a misszió olyan értelmezését, amely az egyház multiplikációját vagy expanzióját jelenti. Ugyanakkor nem fogadta el azt az elképzelést sem, amely szerint a hármas ön-formula (self-supporting, self-propagating, self-governing) vagy a német „önálló népegyház” képzeteknek komoly teológiai alapjai volnának. Itt Hoekendijk teológiájának egyik központi elemét ismerjük meg: az eklézio-centrikus tendenciákkal szembeni gyanúját és visszafogottságát. Szerinte Isten népe nem azonosítható bizonyos népekkel vagy kultúrákkal, hanem eszkatológiai fogalom. Itt Hoekendijk jóval túlmutat az A. A. van Ruler és H. Kraemer által képviselt korabeli holland missziói teológián. Az ő felfogásuk helyett, hogy tudniillik a misszió az egyház egyik nélkülözhetetlen funkciója, ő azt állítja, hogy tulajdonképpen az egyház a misszió egyik funkciója.²⁰

Isten népe eszkatológiai valóság, amely az eljött és eljövendő Isten országához kapcsolódik. A misszió nem az egyház tulajdonjoga, hanem Isten missziója, amely a világ felé irányul. A világ tulajdonképpen aréna, helyszín, ahol Isten megmentő munkája zajlik. Ő elküldte Fiát, hogy megmentse a világot (nem csupán az egyházat). Krisztusban az új emberi természet testesült meg és az Isten országának természete látszott meg. Az ő testi léte a minta, és a keresztyéneknek e minta szerint kell élniük ebben a világban.²¹

Hoekendijk szerint, tehát, a történelem az a helyszín, ahol Isten megvalósítja a maga terveit. Az egyháznak pedig csak harmadlagos szerepe van a misszióban. Az általánosan elterjedt Isten-egyház-világ logika helyett, Hoekendijk azt vallotta, hogy Isten direkt módon tevékenykedik a mai világ történelmében: jeleket állít az ő országa tekintetében. Elsősorban az egyénnek mint keresztyén embernek kell részt vennie ebben az akcióban, és az egyháznak csak harmadik helyen kell bekapcsolódnia a *missio Dei*-be. A történelemben való isteni beavatkozás lényegének a megfogalmazásánál az ószövetségi *salom* kifejezést használta. Isten országának a jelei tulajdonképpen ennek a *salom*nak a jelei a világban, és pedig akkor, amikor Isten azzal a céllal nyúl bele radikálisan a történelemben, hogy emberek életét tegye jobba egy bizonyos helyen.²²

Hoekendijk szerint a keresztyén misszió bekapcsolódást jelent Isten forradalmi tevékenységébe: azáltal állítunk jeleket Isten közelgő országának, hogy jobba tesszük az emberek életét. Mindez testi, fizikai valóságban történik, és pedig Jézus Krisztusnak a példája szerint. Az egyháznak közelednie kell a világhoz és fel kell fedeznie a *missio Dei* jelenlétét, ugyanakkor egyesítenie kell erejét azokkal, akik a világ megjobbítására törekcszenek. A keresztyén misszióknak úgy kell

¹⁹ Hoekendijk, Johannes Chr.: *Kirche und Volk in der deutschen Missionswissenschaft*. Chr. Kaiser Verlag, München 1967, 260–280.

²⁰ Hoekendijk, Johannes Chr.: *Kirche und Volk in der deutschen Missionswissenschaft*, 260–280.

²¹ László Gonda: *i. m.* 144.

²² Uo. 144–145.

kapcsolódnia Isten missziójába, hogy a *salom* jeleit állítja föl a kériugma, koinónia és diakónia eszközeivel. A keresztyének hiteles jelenléte a világban mindig diakóniai jelenlét: jelen lenni mások számára az alázatos szolgálattal. A keresztyéneknek sejteteket kell alkotniuk, a koinónia sejtjeit, és magukat Isten missziójának rendelkezésére kell bocsátaniuk. Hoekendijk tehát azt vallja, hogy a misszió első rendű ügynökei az egyház egyszerű, laikus tagjai, akik mindennapi életüket Krisztus szerint élik a világban.²³

Hoekendijk ekléziológiájának főbb vonásai

Hoekendijk ekléziológiai felfogása talán az egyház apostolicitásával kapcsolatos meglátásán keresztül érthető meg a legjobban. Megfordítja a jól ismert és általánosan elfogadott érvelést, amely szerint az egyház missziói munkája azon a lelki-teológiai kontinuitáson alapszik, amely az apostolokig nyúlik vissza (apostolicitás). Ezen statikus elképzelés ellenében, hogy tudniillik az apostolicitás az egyháznak tulajdona, Hoekendijk dinamikus felfogást javasol: az egyház akkor apostoli, ha részt vesz, ha bekapcsolódik az apostolok által elkezdett valódi missziói munkába. Ez a misszió előfeltétele az apostolicitásnak. Az egyház csak annyiban egyház, amennyiben bekapcsolódik a missziói munkába.²⁴

Hoekendijk szerint az Isten országa–apostoli szolgálat–világ szókapcsolat említése általában gyors választ vált ki a hallgatóság körében, és ez minden biztonnyal az egyház védelmében elhangzó szenvedélyes védőbeszéd. Rámutat arra is, hogy félünk az egyházi tartalom elvesztésétől, amennyiben az intézmény nincs hozzákötve az eseményhez.²⁵

Az Isten országa–apostoli szolgálat–világ kontextusa nem hagy túl sok helyet az egyháznak, az ekléziológia pedig nem illeszthető ebbe a képbe. Amikor Isten és a világ kapcsolatáról beszélünk, az egyházat csak futólag említhetjük és nem túl nagy hangsúllyal. Az ekléziológia nem lehet több, mint egyetlen paragrafus a krisztológiában és mint pár mondat az eszkatológiában. Az egyház csak olyan mértékben egyház, amennyire használni engedi önmagát Isten által az ő világban (oikumené) végzett munkájában, missziójában. Éppen ezért az egyház csakis az egész világ felé irányuló lehet, azaz ökumenikus.²⁶

Hoekendijk meglátása szerint az egyházközpontú missziói gondolkodás feltétlenül rossz irányba halad, mert illegitim középpont körül forog. Azt állítani, hogy az egyház a misszió kiindulópontja és célja, nem több, mint egyszerű emberi kijelentés. Az egyházközpontúság, amely úgy tűnt, hogy Jeruzsálem óta (1928) az egyetlen nem vitatott missziológiai dogma, annyira megragadott mindenkit, hogy az egyházi gondolkodás észrevétlenül „ekléziaszticizálódott”.

²³ László Gonda: *i. m.* 145–146.

²⁴ Manecke, Dieter: *Mission als Zengedienst*, 128–130.

²⁵ Hoekendijk, Johannes Chr.: *The Church Inside Out*, 39–41.

²⁶ Uo. 40.

Hoekendijk szerint a misszió „identitáskrízisben” szenved.²⁷ Ezért arra buzdította kortársait, hogy gondolják át újra: vajon mit is jelent a kedvenc missziói textusuk? És az Isten országa–evangélium–misszió–világ szerkezeten belül próbálják meg újraértelmezni az ekléziológiát?²⁸

Azt állította, hogy az evangélium és a misszió lényegében összetartoznak. A misszió által az evangélium teljességre jut (Róm 15,19; Kol 1,24) és eléri célját. A misszióban Isten tovább harcol a világgal a világért. A misszió területe az egész világ, lényege pedig Isten országa jeleinek a felállítása: a *salom*. A misszió végrehajtása a kerügma (a *salom* reprezentációja hirdetés által), a koinónia (közösségi részesedés a *salomból*) és a diakónia (a *salom* kinyilvánítása alázatos szolgálat által).²⁹

A *salom* fogalma tehát központi szerepet játszik Hoekendijk teológiájában. Az ószövetségi prófétai irodalomra hivatkozik és azzal érvelt, hogy a *salom* sokkal többet jelent, mint a *béke*, ugyanis magában foglalja az egész teremtet világnak azt a teljességét és harmóniáját, amely azonos Isten tervével, és amely Krisztusban mutatkozott meg. Hoekendijk számára a *salom* egy konkrét szociális valóság, és valóságos jele Isten országa jelenlétének. Ez a *salom* akkor van jelen, amikor társadalmi igazságosság uralkodik, s amikor tisztelik az emberi méltóságot. A *salom* megvalósulása gyakran forradalmi változások eredménye. Megvalósulását így is nevezhetjük: humanizálás.³⁰

Kérdésünk az, hogy hol áll az egyház Hoekendijk teológiai gondolkodásának rendszerében? Minden bizonnyal nem a kiindulási pontnál és nem a célnál. Az egyháznak nincs leszögzött helye ebben az összefüggésben. Az egyház léte számára csakis a Krisztus-cselekvésben (*actu Christi*) képzelhető el, amely a misszióban valósul meg. Következésképpen: az egyház nem lehet szilárdan letelepedett, hanem mindig *paroikia* marad, ideiglenes lakás, amely nem lehet soha állandó lakássá. Az egyház helyhez kötöttsége, a talaj, amelyben az egyháznak meg kell gyökereznie, csakis az apostolok és a próféták alapja lehet. Az egyház csupán annyiban helyhez kötött, amennyiben részt vállal az apostolok missziójából, s amennyiben úton van a világ és az idők vége felé. Ezért Hoekendijk nem úgy tekintett az ószövetségi gyülekezetre, mint a keresztyén egyház előképére. Ugyanis Krisztus nem csupán egy új Mózes, hanem ő a második Ádám (Róm 5,14; 1Kor 15,22.45), az ő teste egy új vallási közösség, új emberiség (Ef 2,14). Az Emberfia és az Úr Szolgája egyaránt arra hívtak, hogy szolgálják az egész emberiséget – állította Hoekendijk.³¹

Bármi más hangzott el az egyházzól, annak az ő szemében csupán kis relevanciája lehetett. Az egyház természete elégségesen meghatározható az ő funkciója által, amely részvétel Krisztus apostoli szolgálatában. Hirdetni Isten országának

²⁷ Hoekendijk, Johannes Chr.: *Kirche und Volk in der deutschen Missionswissenschaft*, 333.

²⁸ Hoekendijk, Johannes Chr.: *The Church Inside Out*, 40.

²⁹ Uo. 42.

³⁰ László Gonda: *i. m.* 145.

³¹ Hoekendijk, Johannes Chr.: *The Church Inside Out*, 42.

az evangéliumát az egész világban, ez az egyház *opus proprium*, s igazából nem csak az ő munkája, hanem olyan fáradozás, amelynek eredete, kezdete őbenne van. Az egyház csak olyan mértékben létezik, amennyiben a missziót végzi. Pontosabban, csak addig él az egyház, amennyiben aktívan vesz részt a tanúságtételben, és az Újszövetség értelmében ez jelenti a keresztyénséget.³²

Hoekendijk szerint az egyház a világért él. Ha szolgálni kíván mindeneket, csupán az evangéliumból részesedhet. Amennyiben az egyház valóban apostoli, ez láthatóvá válik diakóniájában, szolgáló létmódjában. Másrészt az egyház csak akkor lehet igazán egyház, hogyha jele és próféta tanúja a közelgő Isten országának. Az egyháznak fel kell mutatnia Isten országa megváltó jeleit: az igazságosságot, az egységet stb. Az egyház nem lehet több mint egy jel. Isten országára kell mutatnia, engednie kell, hogy Isten az egész világban felhasználhassa őt az ő országa érdekében. Semmi sincs, amit az egyház önmaga számára követelhetne és semmit sem birtokolhat (még ekléziológiát sem). Isten élő kapcsolatra helyezte el az egyházat az ő országába és ebbe a világba. Az egyház *in actu* csak az apostoli tisztség teljesítésében létezik, abban, hogy Isten országa evangéliumát hirdeti.³³

Hoekendijk ekléziológiájának ez lehetne frappáns összefoglalása: az egyház az apostoli szolgálat egyik funkciója. Semmiképp sem tekinthetünk úgy a misszióra, mint amely egy az egyházra bízott sok feladat közül. Az egyház, amely tudja, hogy ő az apostoli szolgálatnak egyik funkciója, és hogy létének alapja Isten országának a hirdetésében van, nem vállalkozik különféle missziókra, hanem önmaga válik misszióvá, Isten élő meghosszabbítása lesz a világ fele. Ezért a misszió nélküli egyház csak abszurditás lehet. Ha az egyháznak nem sikerül az ő teljességében misszióvá lenni, ezáltal azt bizonyítja, hogy csupán egy templommá vagy egyesületté csökevényesedett, amely csupán egyesek személyes válásos életének gondozásával törődik.³⁴

Mindezt Hoekendijk példával próbálta érthetőbbé tenni. Egy orosz fogságból hazatérő férfi a következő képpel szemléltette a nyugati egyházak helyzetét: egy lelkész prédikál a szószékről, azonban senki nem érti őt, ugyanis egy üvegbúra borítja a szószéket, s ez elfojt minden hangot. A szószék körül emberek ülnek, akik szintén beszélnek, kiáltanak. De az üvegbúra alatt ez érthetelen marad, mert az elfojt minden kívülről érkező hangot. A lelkész és az emberek látják egymást beszélni, de nem értik meg egymást.

De szerintem még ez a kép is túl udvarias. Mert nemcsak az egyszerű üvegfal választja el a bent lévőket a kívülállóktól, hanem az üveget annyira össze is vagdosták, hogy rajta keresztül a kép is eltorzul. Kívülről egy furcsa társaságot látnak bent ülni, akik nevetséges módon élnek, díszes méltósággal. Síró orgona, egyhangú, tompa éneklés és fekete öltöny társul az egyház képéhez. A jelenlévő keresztyén erények alig láthatók, és az olyan „egyházi erények” kombinációja,

³² Hoekendijk, Johannes Chr.: *The Church Inside Out*, 42–43.

³³ Uo.

³⁴ Uo. 43–44.

mint tekintélyesség, gyerekeség, szemérmesség, lanyhaság, érzelgősség óriási méretekre nőnek.³⁵

A kérdés elemzése során Hoekendijknél ugyanazzal a motívummal találkozunk újból és újból: az egyházon kívül és belül két külön világ van, s mindkettő monológot folytat önmagával. Mindketten beszélnek, de nem egymással. Az egyházon kívüli világ pedig már nem is egyházellenes, egyszerűen már nem is törődik az egyházzal. Az egyház itt van, jelen van, de csak úgy, mint például egy múzeum.³⁶

Hoekendijk két gyakorlati következtetést fogalmazott meg. Először azt állította, hogy a hivatásos egyházi ember többé nem a legalkalmasabb eszköz az apostoli szolgálat betöltésére és elvégzésére. Másodszor: az apostoli szolgálat eszközeinek a lehető legnagyobb mértékben el kell távolodniuk mindentől, ami „egyháziasnak” látszik. Ez nem csupán taktikai gesztus, amivel meg akarjuk nyerni az ellenkező kívülállókat, hanem egyszerűen csak meg kell tanulni józanul cselekedni, tudva, hogy amin ez a felirat áll, „egyházi”, márcsak ebből az egyszerű okból is félreérthető. Mert mielőtt bármit is mondanánk, olyan propagandát, okos átejtést sejteneek mögötte, amellyel új tagokat lehet szerezni egy elavult „pártnak”.³⁷

Arra a kérdésre, hogy hol van az egyház, Hoekendijk így válaszolt: ott, ahol az emberek megüresítik önmagukat, semmivé válnak és szolgálnak, nem csak egy keveset, hanem teljes szolgálatot végeznek a szolgáló Messiást követve. Az ilyen szolgálatban válik láthatóvá a kereszt. Az egyház ott van, ahol a felebarát iránti szolidaritásról nem csupán prédikálnak, hanem meg is mutatják, be is bizonyítják azt.³⁸

A teológiai gondolkodásban – állítja Hoekendijk – nem ez a helyes sorrend: Isten, egyház és világ, hanem Isten, világ és egyház. Amint Istenről beszélünk, a világ úgy jelenik meg, mint az ő cselekvésének a színhelye. Ezt tudnia kell az egyháznak és tiszteletben kell tartania.³⁹

Az egyháznak be kell bizonyítania legitimitását, valóságát, és pedig olyan módon, hogy jelen van másokért. Az egyház nem létezhet önmagában és önmagáért, éppen úgy, ahogy a Messiás sem élt önmagában és önmagáért. Az egyház nem létezhet olyan módon, hogy együtt él a világgal, hanem egyfajta *pro-exisztenciában* kell élnie a világért. De nem csak egy kicsit és nem csak akkor, amikor neki megfelelő és kényelmes. Az egyháznak is életét kell adnia másokért. Tudnia kell, hogy akkor menekül meg csupán, ha készen áll teljes mértékben elveszíteni önmagát. Ha megpróbálja megmenteni önmagát, akkor már el is veszítette önmagát.⁴⁰

³⁵ Hoekendijk, Johannes Chr.: *The Church Inside Out*, 52–53.

³⁶ Uo. 53.

³⁷ Uo. 54.

³⁸ Uo. 72.

³⁹ Hoekendijk, Johannes Chr.: *Kirche und Volk in der deutschen Missionswissenschaft*, 344.

⁴⁰ Hoekendijk, Johannes Chr.: *The Church Inside Out*, 72.

Fontos mozzanat Hoekendijk ekléziológiájában, hogy az egyházat, amely valóban a világért akar élni, nem lehet csupán helyi parókiákban megszervezni. Ki kell fejleszteni – helyette vagy legalább vele párhuzamosan – minden más egyházi létformát. Amennyiben az egyház nem teszi ezt, kívülállóvá lesz és nem képes szolgálni azokat az embereket, akik a saját kortársai.⁴¹ Ezért szenvedélyesen szólította fel újból és újból az egyházat, hogy ne ragaszkodjék a régi struktúrákhoz, és felhívta a figyelmet a strukturális konzervativizmus (morphológiai fundamentalizmus) veszélyére. Szükségesnek tartotta az egyházi élet minden elemének szüntelen ellenőrzését, és pedig abban a tekintetben, hogy vajon segíti-e vagy pedig akadályozza a missziót. Emellett ki kell alakulnia és érvényesülnie kell annak a készségnek, hogy mindenben változtatni szükséges, ami akadályozó tényező a misszió végzésében. Ezért a struktúrának rugalmasnak és személyesnek kell lennie. Ilyen értelemben megkérdőjelezte a keresztyén egyház parókiális struktúráját is. A „házi gyülekezet” fontosságát hangsúlyozta, a kis „akcióközösségek” szerepét emelte ki. Az egyház ideiglenes lakás (*paroikia*), inkább sátor, mint katedrális. Maga mögött kellene hagynia minden szakrális elemet és felvállalni az exodust a világba, ahol felfedezheti és megtapasztalhatja Isten munkálkodását. Az struktúrát illetően arra buzdította az egyházat, hogy szakítson a hagyományos hivatalegyház felfogással (Amtsmodell), amely már régen elszakadt a valóságtól és azt egyáltalán nem tükrözi.⁴²

Hoekendijket gyakran vádolták egyházrombolással az egyháziassággal szembeni radikális kritikája miatt.⁴³ Ő azonban azt vallotta, hogy a házi gyülekezet (house church), ahol az Igével és a sákramentumokkal élnek, imádkoznak és Isten ajándékaival gazdálkodnak, az egyházi élet legitim formája. A házi gyülekezetben megvan az a négy jellemző, amelyeket a gyülekezet közösségére alkalmaztunk az évszázadok során.

Ezt a négy jellemzőt sorolja fel a Heidelbergi Káté 38. úrnappja is, amikor a vasárnapi istentiszteletről beszél. Mindaz, ami megtörténik vasárnap a templomban, megtörténhet minden nap a házi gyülekezetben, azzal a különbséggel – és a többlet a házi gyülekezetben van –, hogy itt olyan környezetben zajlik minden, ahol gyakorolni lehet a felügyeletet, mert itt mindenki ismer mindenkit, egymást figyelmeztethetik és meginthetik.⁴⁴

Hoekendijk ezt vallja: ahol felhangzik az evangélium, ott ez eredeti missziói helyzetet teremt – mindenhol és mindig. Az egyház életéről lehetetlen úgy beszélni, hogy van annak egy „misszionárius” része, amely látszólag megkülönböztethető (bármilyen rendelkezésünkre álló kritérium alapján) egy másik, „nem-misszionárius” részétől. Ha valaki hitelesen akar beszélni a missziói helyzetről, akkor az egész világról és az egész történelemről kell beszélnie, és pedig úgy, hogy mindkettő Jézus Krisztus keresztségének és feltámadásának a meghatáro-

⁴¹ Hoekendijk, Johannes Chr.: *The Church Inside Out*, 73–74.

⁴² Hoekendijk, Johannes Chr.: *Kirche und Volk in der deutschen Missionswissenschaft*, 350.

⁴³ László Gonda: *i. m.* 145.

⁴⁴ Hoekendijk, Johannes Chr.: *The Church Inside Out*, 93.

zottságában áll. Szerinte ez a keresztyén egyház normális helyzete. A misszió nem az egyház falainál kezdődik, valahol a periférián, hanem az egyház közép-pontjában van a forrása, ott, ahol az evangélium újból és újból apostoli testet hoz létre.⁴⁵

Amint azt az előbb említettük, Hoekendijk úgy látta, hogy az egyháznak maga mögött kellene hagyni a népegyház (Volkskirche) létformát és mindent, ami ehhez kapcsolódik. Amennyiben az egyház nemcsak a lelkeket számlálja, hanem megvizsgálja helyzete mélységeit, világossá válik: milyen csekély annak megvalósulása, hogy átformáló erővel működjék. Hisz meglátása szerint, az egyház olyan szerkezetévé vált, amelyben a „döntés nélküli vallás”-t (religion without decision) táplálják és tartják fenn szándékosan, ez pedig intézményesített határozatlanság. Az egyház használhatatlanná válik az alapvető szerkezeti változtatások, azaz a népegyházi létforma megszüntetése nélkül.⁴⁶ A népegyházzal többé nem lehet beszélni a hagyományos értelemben, hanem csakis ilyen értelemben: az egyház a népért, a világért van.⁴⁷

Hoekendijk tehát azt javasolta: jobb nekünk, ha elfelejtjük a népegyház fogalmát. Ez túl vidékies, és azt sugallja: az egyháznak sokkal inkább az felel meg, hogy tiszteletben tartsa a nemzeti határokat, minthogy bátran átlépje azokat. Ez éppen annak a gondolatnak mond ellent, ami a lényeg, tudniillik, hogy az egyház a világért van. A holnap felé vezető úton csak a teljes világot (oikoumené) szem előtt tartva gondolkodhatunk és cselekedhetünk.⁴⁸

A diaszpóra szerepe Johannes Chr. Hoekendijk teológiájában

A magyar teológiai nyelvhasználatban két kifejezést használunk a szétszórattatás állapotának definiálására. Az egyik a *szórvány*, a másik pedig a *diaszpóra*. Az elsővel azokat a többségi nemzet között kisebbségben élő közösségeket szoktuk megnevezni, akik a Kárpát-medencében élnek, míg a másodikkal többnyire a Nyugatra emigrált közösségek tagjait szoktuk megjelölni. E dolgozat keretében nem ilyen értelemben használjuk a két kifejezést, hanem egyszerűen szinonimaként.

Hoekendijk arra hívta fel a figyelmet, hogy a világ nem csupán más lett, hanem – amennyiben a jelek félre nem vezetnek – tovább is fog változni. A világ tehát folyamatos változásban van, és amint ezt sok minden sugallja: „az egyetlen dolog, ami változatlan marad, az az állandó változás”.⁴⁹ „Exodus-kultúrában” élünk, ahol ez az exodus egyfajta napi parancs az emberek számára. Láthatjuk magunk körül, hányan hagyták el régi lakóhelyüket, csendben, lobogó zászlók

⁴⁵ Hoekendijk, Johannes Chr.: *The Church Inside Out*, 159.

⁴⁶ Uo. 181–182.

⁴⁷ Hoekendijk, Johannes Chr.: *Kirche und Volk in der deutschen Missionswissenschaft*, 327.

⁴⁸ Hoekendijk, Johannes Chr.: *The Church Inside Out*, 182.

⁴⁹ Uo. 78–79.

nélkül, majdnem észrevétlenül, és anélkül, hogy hátrahagyták volna új lakcímüket. Hány városi gyülekezet lett galambdúc-egyházközséggé, ahová az emberek megérkeznek, majd újra és újra továbbrepülnek, ki tudja merre. Arra a kérdésre, hogy hol vannak ezek az emberek, Hoekendijk válasza egyértelmű: a szétszórtságban! Mindannyian a diaszpórában szálltunk partra. Úgy tűnik, elmúlt a nagy, kompakt, százakat vagy ezreket számláló egyházi közösségek ideje, amelyek szomszédokként élnek együtt. Ebben a szétszórattatásban, imitt-amott és kicsiny csoportokban, minden egyház megtalálja még a maga híveit, és minden gyülekezeti közösség lassan diaszpóra-gyülekezetté alakul át.⁵⁰

Hoekendijk ezt tanácsolja: mivel eljött a váltás ideje, egyházi építkezésünknek nem a katedrálisokra, hanem az imaházakra kell összpontosítania. A katedrális a stabil társadalom szimbóluma, olyan állandó nyugalmi pont, ahonnan a király Krisztus nyújtja ki kezét minden emberi élet megáldására. A katedrális az utolsó nap hírnöke. Az imaház viszont az a mozgatható szent sátor, amelyet a régi idők csatáiban könnyen lehetett lebontani, hordozni és egy másik helyen felállítani. Az imaház az az alkalmas hajlék, amely mindig ott lehet, ahol az emberek vannak. Ez a mobilitás korszakának a szimbóluma.

Hoekendijk „egyházi architektúrája” a következő képet mutatja: itt is, ott is sok kicsiny imaház a városokban, amelyek egyfajta telefonfülkék, töltőállomások a szórványban élő lelkek számára. Képeseknek kell lennünk könnyen le is mondani róluk, nagy befektetések nélkül kiüríteni és máshol felállítani őket, amely különösen lényeges akkor, amikor tömegek halnak éhen.⁵¹

Az egyháznak itt nem lehet állandó városa: átutazóban van, és úgy él itt, mint aki idegen ezen a földön. Az egyház „paroikia”: szülőföldön kívüli lakhely. Épülete nem lehet más, csupán egy melléképület, egy toldás. Talán egy helyiség egy új lakóházban.⁵²

Lejárt a nagy tömegek ideje. A nagy és egységes egyháztestek apró kis darabokra töredezték, és ezek kisebbségek saját környezetükben. Ez egyrészt külső hatásra történt, másrészt – és kevésbé dramatikus módon – a helyi egyházi élet folyamatos eróziója miatt.⁵³

Amennyiben előre nem látható változások nem következnek be a világ életében, az egyházak ismételten és egyértelműen diaszpórahelyzetben fogják találni magukat: szétszórtságban fognak élni, mint gyéren elterjedt kisebbségi csoportok. Ezért Hoekendijk azt tanácsolta, hogy – szellemi edzésként arra nézve, ami következik – a zsidó diaszpóra életét tanulmányozzuk ismét és komolyan.

Az első dolog, amit tennünk kell, az, hogy neheztelés és keserűség nélkül elfogadjuk a diaszpórát; éspedig anélkül, hogy megpróbálnák megszökni egy olyan álomképbe, amely már elmúlt és szertefoszlott. Lejárt a romantikus képzelgések ideje, vagy az új egyháztömbök kialakításának látszólag ésszerű tervez-

⁵⁰ Hoekendijk, Johannes Chr.: *The Church Inside Out*, 79.

⁵¹ Uo. 83.

⁵² Uo. 84.

⁵³ Uo 185.

getése abban a reményben, hogy ez majd segít visszaszerezni többségi pozíciókat. Röviden: azt tanácsolta, hogy halljuk meg és fogadjuk el azt a hivatást, hogy kisebbség legyünk.⁵⁴

Azon kell fáradoznunk, hogy ezeket a kis csoportokat állhatatossá, rendíthetlenné tegyük a diaszpórában. Ellene kell állnunk annak az erős környezetnek, amely ugyanarra a formára próbál összepréselni mindent. Figyelnünk kell arra, hogy csoportjainkat a szoros kapcsolatok jellemezzék, mindazonáltal maradjanak mégis nyitottak, legyenek egy bensőséges lelki közösség, de mégse váljanak gettóvá. Legyenek egyidejűleg teljesen elkötelezettek, és szolgálatra készek.⁵⁵

Hoekendijk éppen ebben az új diaszpórahelyzetben látta a legnagyobb ökumenikus lehetőségeket, és úgy látta, hogy az egyház nem használta ki kellőképpen ezeket. Figyelmeztetett arra, amire a vallásszociológusok is rámutattak már, hogy tudniillik az „ökumenikus találkozások gyakorlótere” a mi egyházunk ajtajánál, küszöbénél van, hiszen különféle egyházak tagjai élnek közöttünk. Az ajtó azonban legtöbbször zárva van és a gyakorlótér leginkább harctérre változik.

Még mindig az a hagyományos (rurális) és szilárdnak vélt gondolkodási séma él, amely abból indul ki, hogy a felekezetek „stabilak”, változatlanok, helyhez kötöttek és többségi pozícióban maradnak, és hogy ezek kivételt képeznek a kereszténység általános visszafejlődésének a folyamatában.⁵⁶

Hoekendijk biztos volt abban, hogy ez a mobil társadalom fel fogja kavarni a felekezeteket, szétszórtságba fogja juttatni őket, és senki sem fog megszabadulni a szórványtól. Az egyház a társadalom szélére szorul, hogy ott szolgáljon egyre csökkenő kisebbségként. Az egyháztagoknak úgy kell szembesülniük egymással a társadalom szélén, mint akik elhagyták a megerősített pozíciójukat, és most már csak halványan emlékeznek azokra az erős házakra, amelyeket valamikor felépítettek. Ott a peremen úgy kell felismerniük egymást, ahogyan azt Izráel népének tagjai tették, akik tudták egymásról, hogy ugyanannak a közösségnek a tagjai, és hogy össze kell tartaniuk.⁵⁷

Hoekendijk kérdése ez volt: készek vagyunk-e arra, hogy elfogadjuk a szét-szórattatást, hogy sokan elsodródtak, és nincs mód arra, hogy a hagyományos sémába hívjuk vissza őket? Le kell írunk őket? Vagy esetleg lehetnek úttörői valami egészen újnak? Szétszóródunk az ökumenikus diaszpórában. Meg kell tanulnunk megérteni és elfogadni ezt a szétszórátást, és pedig úgy, mint amely Istentől kapott felhívás. Az ő mobil és hozzáférhető sátorában kell lakoznunk, mert ez jelenti számunkra a megmaradást.

⁵⁴ Hoekendijk, Johannes Chr.: *The Church Inside Out*, 185–186.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo. 187.

Összefoglalás

Hoekendijknek az egyház diaszpóra-helyzetével kapcsolatos megállapításai teljes mértékben aktuálisak. Igen találóan állapította meg, hogy a világ és a társadalom változása nem fog megrekedni, hanem állandosul ez a folyamat, és az egyház a világ folyamatos változásának lesz tanújává.⁵⁸

Számos vidéki gyülekezet néptelenedett el és vált szóróvánnyá, ugyanakkor sok kisváros lakossága duzzadt sokszorosára, ahol az emberek többsége szintén diaszpórahelyzetben él. Az egyháznak pedig egyre több síkon kell szembesülnie a diaszpórahelyzettel, de legtöbb esetben elkerülni próbálta ezt. A szembesülés elnapolásának az is lehet az oka, hogy talán még mindig a népegyházi keretekben gondolkozunk, amelyet Hoekendijk olyan keményen bíralt.

Ha az egyház már évtizedekkel ezelőtt felvállalta volna az önvizsgálatot és önmaga revízióját, sok veszteséget meg lehetett volna spórolnunk, és akkor ma talán nem a neoprotestáns felekezetek imaházai lennének tele. Hoekendijk újból és újból azt hangsúlyozta, hogy az egyháznak ki kell lépnie a nagy és kongó katedrálisokból és át kell térnie a kis imaházi életformára. Az imaház olyan, mint a telefonfülke, amely ott áll minden utcasarkon.

Hoekendijk konkrét gyakorlati tanácsokat fogalmazott meg arra nézve, hogy miként lehet élni és gyarapodni a diaszpórahelyzetben. Ezeket az útmutatásokat ma is komolyan kell venni és gyakorlatba lehet ültetni, figyelembe véve a magunk specifikus egyházi helyzetét.

Felhasznált irodalom

- Gensichen, Hans-Werner: Deutsches Missionsdenken in ausländischer Sicht. In: *Evangelische Missions Zeitschrift* 6 (1949) 1/2, 40–54.
- Gensichen, Hans-Werner: Grundfragen der Kirchwerung in der Mission. In: *Evangelische Missions Zeitschrift* 8 (1951), 33–46.
- Hoekendijk, Johannes Chr.: *Kirche und Volk in der deutschen Missionswissenschaft*. Chr. Kaiser Verlag, München 1967.
- Hoekendijk, Johannes Chr.: *The Church Inside Out*. The Westminster Press, Philadelphia 1966.
- László Gonda: *The Service of Evangelism, the Evangelism of Service*. Boekencentrum Publishing House, Zoetermeer 2008.
- Manecke, Dieter: *Mission als Zeugdienst. Karl Barths theologische Begründung der Mission im Gegenüber zu den Entwürfen von Walter Holsten, Walter Freytag und Joh. Christiaan Hoekendijk*. Theologischer Verlag Rolf Brockhaus, Wuppertal 1972.

⁵⁸ Hoekendijk, Johannes Chr.: *The Church Inside Out*, 78–79.